

DRAGOJE ŽIVKOVIĆ*

ZEMLJOTRESI U ZALEĐU CRNOGORSKOG PRIMORJA NA KRAJU XIX I POČETKU XX VIJEKA

Svi zemljotresi koji su pogađali priobalno područje Crnogorskog primorja, kad jače kad slabije, reflektovali su se i u njegovom zaleđu. Međutim, svojevrsni društveno-istorijski uslovi, koji su kanalisali tokove života crnogorskog čovjeka u tzv. turskom periodu, stavili su na sporedni kolosjek tu razornu prirodnu pojavu. Tadašnja Crna Gora bila je ekonomski nerazvijena zemlja, bez zgusnutih urbanih cjelina, bez razvijenog graditeljstva, zapravo bez obezbijeđenih izvora društvene akumulacije, bez mogućnosti podizanja gradskih naselja. Zemljotresi koji ni izdignuto planinsko zaleđe Crnogorskog primorja nijesu ostavljali pošteđenim, nijesu mu ni pri većim trusnim udarima mogli nanijeti velike materijalne štete na građevinskim objektima, jer objekata vrste onih na Primorju nije ni bilo. No poremećaja, i to ne malih, i tamo je bilo. Jedan od njih je, recimo, nestanak cetinjske rijeke, za koju se zna da je tekla Cetinjskim poljem još u XV vijeku. Nestala je svakako stoga što su joj trusni poremećaji uništili korito površinskog toka, pa je voda izgubila pravac negdje u dubinu. To zapravo znači da ni tle na osojnim stranama Orjena, Lovćena i Rumije nije mirovalo, da je i tamo moralo biti ozbiljnih trusnih udara.

Nakon dosta učestalih potresa relativno velike jačine do kojih je dolazilo u periodu XV—XVIII vijeka, nastupio je jedan neuobičajeno dugi period u kojemu je Crnogorsko primorje, pa otuda i njegovo zaleđe, bilo pošteđeno od razornih zemljotresa.

Povremenih potresa je bilo, čak i dosta često. Međutim, sve do ovog najnovijeg iz 1979. godine (izuzev onog iz 1905. koji je

* Dr Dragoje Živković, Kulturološki fakultet, Cetinje.

bio dosta jak, ali je samo djelimično zahvatio crnogorsko područje) oni su bili slabog intenziteta, tako da im geologija i njene pomoćne nauke nijesu pridavale odgovarajući značaj.

Tek u najnovije doba, kad su trusne sile Dinarida ponovo počele da ispoljavaju svoju razornu moć, zahvatajući i najjužniji dio Crnogorskog primorja (a u mnogo većem obimu i vrlo snažno područje Albanije), savremena crnogorska građanska država našla se suočena i s nevoljama koje su donosili zemljotresi, zapravo jači trusovi koji su razarali materijalna dobra. Riječ je o drugoj polovini XIX i početku XX vijeka. Država je tada morala posvetiti određenu pažnju i ovoj pojavi, o čemu postoje dokazi u pisanoj i žurnalističkoj dokumentaciji crnogorske provenijencije.

Te ću podatke izložiti i analizirati, tim prije, što je pravi trenutak da im se pokloni određena pažnja i što mogu poslužiti u pogledu utvrđivanja (registrovanja) relativno nedavnih trusnih pojava i razaranja, sa stanovišta seizmičkih refleksija i njihovih istraživanja, dakle, i u zaleđu Crnogorskog primorja. To će imati značaja i u pogledu preduzimanja mjera u cilju ukroćivanja ili ublažavanja razorne moći trusova, osobito u oblasti tehnike i tehnologije savremenog graditeljstva.

U prošleme vijeku, zapravo iza njegove sredine, ponovo je počelo da podrhtava jugoslovensko tle. Prvi vjesnik, koji je upozorio na opasnost, bio je veliki zemljotres iz 1855. godine, koji je zahvatio sve zemlje sredozemnog basena. Taj potres je svojim možda nešto slabijim refleksima, zahvatio i priobalno područje balkanskih zemalja. U domaćim pisanim izvorima ne govori se o tome trusu, vjerovatno zato što nije izazvao teža materijalna razaranja.

Od osamdesetih godina XIX vijeka zemljotresi su ponovo počeli da uzburkavaju, da talasaju naše prostore. Jedan od tih snažnih pogodio je Zagreb 9. novembra 1880. godine. Svega tri godine kasnije (1883) žestoka trusna pomijeranja zatresla su Moravsku dolinu sa epicentrom negdje oko Svilajнца. Godine 1895. naišao je takođe jedan jaki zemljotres, koji je naročito pogodio Ljubljanu, a uzdrmao i čitavu Sloveniju.

Ti zemljotresi bili su neposredan povod i podsticaj osnivanju stručnih jezgara za praćenje trusnih pojava (u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani). Ta jezgra osnovana u sastavu tamošnjih akademija nauka ili pod njihovim okriljem, ubrzo su (početkom ovog vijeka) prerasla u značajne naučne institucije za seizmološka istraživanja.

Od naleta novih zemljotresnih udara nije ostala pošteđena ni Crna Gora. Njeno tle je u posljednjim dvjema decenijama XIX, naročito početkom XX vijeka, opet počelo da podrhtava. O tome postoje i izvorni podaci. Najraniji poznati trag o tome sadrži jedna depeša Đura Kontića, upućena iz Bara 22. juna 1881. godine direktoru crnogorskih telegrafa, Nešu Ivanoviću. Pošto je

svojega šefa izvijestio o tome u kojoj su fazi poslovi na uspostavljanju telegrafске linije sa Ulcinjom, na kraju depeše Kontić je dodao da je toga dana (22. juna) u 10,30 časova u Baru izbio jak potres. Ne navodeći šire posljedice izazvane tim udarom na području Bara, istakao je samo da je zgrada telegrafске stanice u tome gradu jako oštećena, da su neki njeni zidovi sasvim porušeni.¹⁾

Sljedeći podatak o zemljotresu notirao je *Glas Crnogorca* iz septembra 1903. godine. U toj bilješci se navodi da je prije dva dana (u petak 4. IX) u tri časa ujutru zemljotres uzdrmao podlogu Cetinja i da je trajao nekoliko sekundi²⁾.

Ovi zemljotresi o kojima je ostao trag, makar i tako kratak, kao da su nagovještavali opasnost ozbiljnijih razmjera. I zaista, u maju 1905. godine došlo je do snažnog trusnog udara koji je zatresao šire područje Crne Gore, pa i njenu prijestonicu.

Vijest o potresu koji je zahvatio širu okolinu, najprije je stigla iz opštine Vira. Sekretar tamošnje opštinske uprave, Labud Jovanović, telegrafisao je ministru unutrašnjih djela da je 19. maja u 6,30 časova došlo do jakog zemljotresa koji je i mnoge kuće u varoši razorio, dodajući da nije ostala nijedna koja nije pretrpjela teža oštećenja³⁾.

Iza ove zarjeđale su depeše i iz drugih nastradalih mjesta, koje su dospjele na Cetinje istoga dana. Na njih je Ministarstvo unutrašnjih djela reagovalo tako što je tražilo hitne vijesti o eventualnim ljudskim žrtvama i materijalnim štetama.

Tadašnji sekretar Ministarstva unutrašnjih djela, Špiro Popović, dostavio je odmah integralni tekst Jovanovićeve depeše vojvodi Božu Petroviću, predsjedniku Državnog savjeta i ministru unutrašnjih djela, koji se toga dana nalazio u Podgoroci (Titogradu). Istovremeno ga je izvijestio da je u njegov resor stiglo još nekoliko telegrama o nesrećama i štetama. Popović informiše svojega šefa da je Crmnica teško stradala; da je prva vijest s tih strana stigla iz Sotonića, sela u kojemu su gotovo sve kuće porušene. Kako je javljeno sa nekoliko mjesta, pod ruševinama kuće Petra Milova Kudina u Sotonićima našao je smrt njegov desetogodišnji sin, a povrijeđeno je i jedno žensko čeljade iz njegove familije⁴⁾.

Zemljotres u Crmnici bio je velike jačine, tako da su se gromade stijena odvaljivale s brda izazivajući strašnu tutnjavu i prouzrokujući oblake prašine. Gusta prašina bila se natkrilila nad

¹⁾ Arhiv Crne Gore (dalje: ACG), Ministarstvo unutrašnjih djela (dalje: MUD), 1881, F. 18, dokum. 1232, depeša Đura Kontića iz Bara — direktoru Crnogorskih telegrafa na Cetinju, Nešu Ivanoviću, od 22. VI 1881. godine.

²⁾ *Glas Crnogorca*, 6. IX 1903. godine.

³⁾ ACG, MUD, 1905, F. 18, dok. 1621, depeša sekretara Varoške opštine Vir, Labuda Jovanovića, — MUD-u Cetinje, od 19. V 1905. godine.

⁴⁾ Isto, izvještaj sekretara MUD-a iz Cetinja — ministru unutrašnjih djela, vojvodi Božu Petroviću u Podgoricu, od 19. V 1905. godine.

čitavu okolinu i zadržala se nad njom do poslijepodnevnih časova. Nevični takvim pojavama, neki seljaci iz Sotonića obavijestili su popa Sava Vukosavovića s Vira da je na brdu Bjelasici iznad njihova sela »proradio« vulkan, o čemu je ovaj odmah referisao upravi varoške opštine u mjestu, a ova Ministarstvu unutrašnjih djela na Cetinje. Povodom te vijesti Š. Popović je naredio upravi varoške opštine na Viru, da odmah tamo pošalje komisiju koja će ustanoviti šta se to zbilo na Bjelasici. Razumljivo, već sutradan je demantovana vijest o »vulkanskoj erupciji«, objašnjenjem da je obrušavanje stijena izazvalo tutnjavu i prašinu, dakle onu pojavu koju su neupućeni pogrješno protumačili.⁵⁾

O pomenutom zemljotresu još istog dana izvijestio je Ministarstvo unutrašnjih djela i donjocrmnički kapetan, Lazar Plamenac. On u svojoj depeši ističe da je »prilikom jutrošnjeg zemljotresa« došlo do teških razaranja na području njegove kapetanije, da je mnogo kuća porušeno, a one koje su još na »nogama« može lako da dokrajči i jedan znatno slabiji udar. On dalje izvještava da je naredio da se narod posklanja iz kuća na bezbjednija mjesta i da niko ne pokuša ni da poviri u svoje razrušene i oštećene domove.⁶⁾

Na osnovu djelimično prispjelih vijesti Crmničko-primorskoj oblasti, tamošnji oblasni upravitelj, Marko Petrović, je takođe istoga dana (19. maja) telegrafisao Ministarstvu unutrašnjih djela o razaranjima koja su pogodila područne mu krajeve. Petrović kaže da je od predsjednika varoške opštine Vira, Rista Vujovića, i donjocrmničkog kapetana, Lazara Plamenca, kao i još nekih područnih mu kapetana, informisan da su trusna pomijeranja izazvala velike štete. Osim što je sam naveo podatke koji su nekoliko časaka prije već bili dospjeli na Cetinje o jednoj žrtvi i jednoj povrjedi u Sotonićima, dodao je, prema onome što mu je saopštio mrkojevički kapetan, da je i ta kapetanija jako stradala. Od obrušavanja stijena sa Lisinja poginulo je jedno dijete, a jedna žena u Zupcima je ranjena. Prema vijestima koje su dopirale iz Ulcinja, veli Petrović, saznaje se da je dosta oštećena državna zgrada u Valandosu i, u nešto manjoj mjeri, ona u Sv. Nikoli, a u samom Ulcinju pala je listra na jednoj kući.⁷⁾

Nadležni državni organi na Cetinju preduzeli su odmah odgovarajuće mjere da se utvrdi stanje šteta nanesenih krajevima pogođenim zemljotresom i da se pristupi sanaciji oštećenih kuća za stanovanje i drugih objekata.

Tek što se vratio iz Podgorice, predsjednik Državnog savjeta i ministar unutrašnjih djela, vojvoda Božo Petrović, uputio je

⁵⁾ Isto, dokum. 1623, nekoliko izmijenjenih depeša vezanih za prikupljanje podataka o posljedicama zemljotresa.

⁶⁾ Isto, dokum. 1628, depeša donjocrmničkog kapetana L. Plamenca — MUD-u Cetinje, od 19. V 1905. godine.

⁷⁾ Isto, dokum. 1632, izvještaj oblasnog upravitelja Primorsko-crmničke oblasti, M. Petrovića — MUD-u Cetinje, od 21. V 1905. godine.

telegram Marku Petroviću, upravitelju Primorsko-crmničke oblasti, u kojemu ga instruirala kakve mjere treba da preduzme. Najprije navodi da je detaljno obaviješten o nesrećama i posljedicama izazvanim zemljotresom od prije dva dana (depeša je upućena 22. maja), a osobito o onima u Crmnici i Baru. Predsjednik Petrović zatim nastavlja:

»Nužno bi bilo da jedan inžinijer pregleda sve te štete a osobito na onim kućama koje su prsle i koje bi bile više za stanovanje. Ali inžinijeri kojima raspoložemo nalaze se sada u Vasojevićima na trasiranju kolskog puta. Stoga izvolite narediti područnim kapetanima, da bi svaki u svom području odmah obrazovao komisiju od vještih lica, kojoj bi zadatak bio da pregleda sve štete i zabrani stanovanje u onim (kućama — D. Ž.) za koje vidi da bi se mogle srušiti«. Petrović na kraju dodaje da će naknadno poslati inženjere da ustanove šta treba preduzeti i da procijene visinu šteta pričinjenih zemljotresom.⁸⁾

Istoga dana vojvoda Božo uputio je još jednu depešu M. Petroviću u Bar, u kojoj kaže da ga je odgovorno lice Kapetanstva i pomorske zdravstvenosti iz toga grada obavijestilo da tamošnja lučka zgrada nije pretrpjela znatnije šteta, nasuprot onima u Valandosu (Valdakovići) i Sv. Nikoli, koje su jako oštećene, te će za njihovu popravku biti potrebno što prije uputiti 500 kruna.⁹⁾

Na dopis Kapetanstva i pomorske zdravstvenosti upućen je odgovor 25. maja. U njemu se kaže da će se sa popravkom na državnim zgradama pričekati izvjesno vrijeme »počem čujemo da se u tamošnjim krajevima zemljotresi, iako s malom snagom, još povtoravaju«. Tek kad se tle sasvim smiri, konstatuje se u odgovoru, biće određena komisija za detaljnu procjenu šteta, čiji će izvještaj biti osnov za pristupanje popravkama.¹⁰⁾

Sjutradan, 22. maja, načelnik odjeljenja u Ministarstvu pravde, Milo Dožić, izvjestio je Ministarstvo unutrašnjih djela da je od Knjaževskog oblasnog suda Zetsko-brdske oblasti u Podgorici stigao akt u kojemu se naglašava »da je odnosna državna zgrada u kojoj su smještene kancelarije Oblasnog suda i dr(uge), ušljed najnovijeg potresa, tako oštećena, da je svako dalje boravljenje u njoj skopčano s opasnošću života«. Sa ovim u vezi umoljava se nadležno Ministarstvo da preduzme odgovarajuće mjere.¹¹⁾

⁸⁾ Isto, dokum. 1644, depeša MUD-a — oblasnom upravitelju Primorsko-crmničke oblasti, od 22. V 1905. godine.

⁹⁾ Isto, dokum. 1648, depeša ministra unutrašnjih djela, vojvode B. Petrovića, — oblasnom upravitelju Primorsko-crmničke oblasti, od 22. V 1905. godine.

¹⁰⁾ Isto, MUD-a Cetinje — Kapetanstvu pomorske zdravstvenosti u Baru, od 22. V 1905. godine.

¹¹⁾ Isto, 1650, izvještaj načelnika odjeljenja u MUD-u, Mila Dožića, — MUD-u Cetinje, od 22. V 1905. godine.

Nakon što je zauzet stav povodom ovoga upozorenja, ministar-predsjednik, vojvoda Božo, ocijenio je da se tome problemu mora pokloniti odgovarajuća pažnja, s tim što treba sačekati odluku o specifikaciji troškova za izvođenje radova. Naime, dogovoreno je da se Oblasni sud u Podgorici telegrafski izvijesti da nije moguće odmah izmijestiti kancelarije iz pomenute zgrade u druge prostorije. Sugerirano je da se sačeka povratak Andrije Radovića i nekog Tepavice (vjerovatno inženjera), tim prije, kaže se dalje u depeši, što će »tada nastupiti sudske ferije« tokom kojih se mogu izvršiti opravke na oštećenoj zgradi suda. Misli se da je to najprihvatljivije rješenje, samim tim što bi ta postupnost znatno umanjila troškove oko mjera sanacije.¹²⁾

Zanimljivo je napomenuti da se pored već pomenutih akata u vezi sa zemljotresom od 19. maja 1905. godine, u arhivskom fondu Ministarstva unutrašnjih djela (MUD) Arhiva Crne Gore na Cetinju, nalaze i dva izvještaja komisija formiranih po naređenju resora unutrašnjih poslova, odnosno nadležnih lokalnih vlasti, o štetama pričinjenim zemljotresom, ali se u njima ne navodi iznos sredstava potrebnih za obnovu, odnosno sanaciju. Jedan od njih je izvještaj verifikovan od strane uprave varoške opštine Vira, a drugi je ozvaničila uprava Zetsko-brdske oblasti u Podgorici.

U taksativnom pobrajanju oštećenih objekata na Viru, u izvještaju za tu opštinu najviše se pažnje poklanja tzv. veljoj kući Iličkovića u kojoj je bila smještena varoška uprava. Naglašeno je da je ta kuća jako oštećena i da treba da se poruši. Nabrajaju se potom ostale privatne kuće koje su takođe sklone padu. To su stambeni objekti vojvode Maša Đurovića, Labuda Jovanovića, Vasa Jokova Plamenca, Joša Stojanovića, Mijata Boljevića, Marka Stevova Krnjičanina, Petra Mijača, popa Sava Vukosavića, Vasa Matova Purlije i Andrije Markova Lekića.

U tom izvještaju o štetama dostavljenom na Cetinje, posredstvom administracije Oblasne uprave u Baru, ističe se da je potrebno što prije pribaviti građevinski materijal kojega na području opštine nema, i ljude stručnjake koji bi rukovodili poslovima na oštećenim zgradama.

Zanimljivo je istaći da je između opštine virske i Ministarstva unutrašnjih djela na Cetinju vođena čitava prepiska oko intervencija i mjera na veljoj kući Iličkovića, koja je bila unajmljena za državne potrebe. Problem u vezi s njom su komplikovali neraščišćeni računi oko svojinskog prava. Pošto nije bilo moguće postići sporazum među strankama koje su se sporile, odlučeno je da se ta kuća izloži javnoj prodaji (na inkantat).¹³⁾

¹²⁾ Isto, predsjednik Ministarskog savjeta i ministar unutrašnjih djela, vojvoda B. Petrović — oblasnom upravitelju Zetsko-brdske oblasti, Š. Popoviću.

¹³⁾ Isto, F. 19, dokum. 1754, izvještaj upravitelja Primorsko-crmničke oblasti, M. Petrovića, — MUD-u, od 24. V 1905. godine.

Biće zanimljivo da izvještaj o štetama koji je uprava Zetsko-brdske oblasti 27. V 1905. godine prosljedila Ministarstvu unutrašnjih djela na Cetinju objavim u cjelini. On glasi:

»Pošto su se očekivali od pojedinih kapetana izvještaji o posljednjem zemljotresu, to vam se nije mogao do sada poslati opširan izvještaj za isto.

Kao što iz pomenutih kapetanskih izvještaja proizilazi, zemljotres nije učinio velike štete u ovoj oblasti. Od znatnijih pak navesti je sljedeće:

U Podgorici:

1. Most „Abdovića” na r. Ribnici rasprskao je u velikoj mjeri (premda je i ranije bio u slabom stanju) radi toga zabranjen je prelaz preko istog.

2. Štabu Mašovu, muhamedancu, srušena je jedna mala kućica u Staroj varoši, a i onako je bila dosta slaba.

3. Učitelju Mustafi Adžiahmetoviću, srušen je neki dio zida koji postoji među ovijem njegove kuće i kuće Luke Popovića u Staroj varoši.

4. Paunu Milunovu, raspukao je zid od kuće, a ne u veliko.

U Novoj varoši nije bilo osobitih šteta, osim što je s nekoliko kuća pao po neki dio štuka i đekoja malo rasprsla.

U Kapetaniji donjokučkoj:

1. Most na Zaticu rasprskao se i bojati se, da se ne sruši jedan dio, zbog čega je prekinut saobraćaj preko istog sa kolima i konjima.

2. Kuće Mića Spasova u Fundini i Šćepa Đokova iz Sjenice raspukle su se u velikoj mjeri; tako isto i kuća Marka Đurova iz Vrbice ali manje.

U Kapetaniji zetskoj:

1. U Brljivodi razrušen je jedan dio kuće Boška Pavićeva i kuća Laza Filipova.

2. U Mahalu razrušen je također dio kuće Mira Pantova.

3. U Mojanoviće palo je nešto malo od kuće Iva Šćepova.

4. Magazin od soli na Plavnicu rasprskao je na mnogo mjesta, ali pukotine nijesu velike. Tigle pak sa istog maknute su s mjesta i neke od kraja popadale.

U Kapetaniji lješkopoljskoj:

1. U Ponare panuo je neki dio kuće Joka Savova, Jova Bućova i Mitra Petrova.

2. Rasprsrle se kuće: Mića Savova, Kola Stevova, Steva Savova, Sima Neškova, Mitra Jovova i Mata Mijatova.

U Kapetaniji piperskoj:

1. Odvaljen dio zida od mlina gosp. vojvode Mijajla, za koji kaže kapetan Vule Vučinić, da je prije bio rasprskao i sklon padu.

2. Neki dio od tablje pri kući g. popa Radovana na Miletinoj njivi, panuo je, ali je bio rasprskao i prije zemljotresa.

U Kapetaniji spuškoj:

1. Stanku Dragoviću panula je jedna listra od kuće dvokatnice, a druga je pokvarena (oštećena — D. Ž.); imao je i nešto malo štete u pokućstvu.

2. Peru Kostiću panule su dvije listre od kuće dvokatnice u pola, a imao je malo štete u pokućstvu.

3. Mariji Nikolinoj razrušena je kuća jednokatnica, samo je ostala jedna listra od iste, a i ona je imala nešto štete u pokućstvu.

4. Petku Vidovu, panuo je jedan dio listre od kuće, a druga listra je pokvarena (oštećena — D. Ž.).

5. Bar(jaktaru) Mišuru Delibašiću pokvarene (oštećene — D. Ž.) su sve listre na kući.

6. Sladu Kekovu panuo je neki dio kuće.

7. Savi Kruskoj poprskala je cijela kuća, te je opasno u njoj stajati, a imala je i nešto štete u pokućstvu.

8. Milutinu Roganoviću pala je jedna listra od kuće.

Kao što se vidi, u Spuž je bilo najviše štete od zemljotresa, te su osim gore pomenutih još viši broj kuća isprskale, koje su i onako trošne.

U ostalim kapetanijama nije bilo nikakvih šteta. Ljudskih žrtava nije bilo.¹⁴⁾

Ovaj izvještaj je interesantan stoga, što ilustruje efikasno djelovanje komisije za utvrđivanje šteta, bez obzira što ne sadrži i element obračunskog iznosa sredstava koja bi trebalo utrošiti za sanaciju, odnosno obnovu. S druge strane, značajan je i po tome što pokazuje da je zemljotresni udar ozbiljno shvaćen, kao pojava koja ljudima može nanijeti velike nevolje.

Dosta jaki zemljotres iz 1905. godine, notiran u domaćim arhivskim dokumentima, bio je, u stvari, nešto jača refleksija snažnog zemljotresa koji je izazvao velika razaranja u Skadru i čitavoj Sjevernoj Albaniji. Koliko su posljedice toga zemljotresa u domaćim crnogorskim okvirima bile relativno neznatne u odnosu na ono što je zadesilo susjednu Albaniju, vidi se i po tome što podrhtavanje domaćeg tla *Glas Crnogorca* nije registrovao, dok je potresu u Skadru i okolini poklonio znatnu pažnju i dao mu publicitet. Istina, i samoj Crnoj Gori je tim zemljotresom bila nanesena neposredna šteta, jer su Crnogorci u tom gra-

¹⁴⁾ Isto, dok. 1764, oblasni upravitelj u Podgorici, Š. Popović — MUD-u Cetinje, od 27. V 1905. godine.

du i njihove ustanove (škola i crkva) pretrpjeli teška razaranja. Povodom zemljotresa koji je pogodio Skadar 19. maja 1905. godine, u šest časova izjutra, *Glas Crnogorca* je pisao:

»Katastrofa koja je snašla Skadar od potonjeg zemljotresa najveća je u Jevropi za potonjih deset godina. Potres se tamo ponavlja i sad skoro svaki dan po nekoliko puta, čas jače čas slabije, ali skoro uvijek sa jakim podzemnom tutnjavom. Sva starija i slabija zdanja u Skadru, a po potonjim vijestima i u Vraki, porušena su, a novije građevine oštećene su tako, da je u njima stanovanje nemoguće. A i kad bi moguće bilo, od straha se niko živ ne zadržaje u kućama, no su se siromašniji razbjegli u poljima, a imućniji žive po baštama pod šatorima ili u drvenim barakama. Česte jake kiše koje su sad još navalile, učinile su stanje još težim, te osim nevolje i bijede ima i dosta bolesnika. Materijalna šteta u Skadru, koju cijene na 50 miliona franka, za dugo se, i sa najobilatijim prilikama, neće moći popraviti. Od onoga prvog jakog zemljotresa, koji je bio u četvrtak 19. o. mj. našlo se je do sada 170 mrtvih i 4 — 500 ranjenih osoba, a svaki se dan vadi ispod ruševina još po koja nova žrtva«.¹⁵⁾

Znatnu pažnju posvetio je *Glas Crnogorca* izjavi prof. Bečkog univerziteta, V. Uliha, datoj povodom zemljotresa koji je pogodio Albaniju i susjedna joj područja. Stavljajući akcenat na konstataciju bečkog stručnjaka, seizmologa, u kojoj se podvlači da Albanija spada među područja najpodložnija zemljotresima, stoga što su albanske planine nastale u srazmjerno mlađem periodu, otprilike u doba tercijera. Albansko tlo je, po mišljenju pomenu-tog profesora, svojim najvećim dijelom naleglo na trusna ognjišta, i to takva koja najprije oslobađaju slabiju snagu, da nakon toga uslijedi jedan žestoki, snažni udar velike razorne moći. Iza toga jakoga, tle može da podrhtava nekolike godine, ali teško da bi se u kraćem vremenskom rasponu mogao pojaviti novi zemljotres iste, ili približno iste jačine. Nauka, razumije se, ima u tom pogledu izvjesne dokaze (iskustvene), ali ne i takve kojima bi se sa sigurnošću moglo vjerovati.

Petnaestak dana kasnije *Glas Crnogorca* se ponovo osvrnuo na podrhtavanje u Albaniji. U članku koji donosi kaže se:

»Tečajem ove nedjelje dobili smo ove izvještaje o daljim zemljotresima u Skadru: noću između subote i nedjelje i u nedjelju 5. o. mj. (juna — D. Ž.) izjutra bilo je pet lakših potresa, a u 4 sata poslije podne jedan jači; prema Šlaku i okolini bio je jak ciklon, koji je obarao drveće i opustošio gotovo svu ljetinu. U nedjelju veće bila su dva jača potresa, preko noći jedan jači i jedan slabiji, a u ponedjeljak ujutro dva lakša; u ponedjeljak preko dana potresa nije bilo. Noću između ponedjeljka i utorka bila su dva potresa, a u utornik ujutro tri; noću između utornika

¹⁵⁾ *Glas Crnogorca*, 19. V 1905. godine.

i srijede jedan, a u srijedu dva — svi lakši. Noću između četvrtka i petka bila su dva potresa, od kojih jedan jači, a u petak tri slabija.¹⁶⁾

Isti broj lista donio je i poziv crnogorskom i ostalim susjednim narodima da priteknu u pomoć braći postradaloj od snažnog zemljotresa u Skadru. U tom apelu se konstatuje da su tamošnji naši sunarodnici veoma stradali od zemljotresnog udara, da su im domovi razoreni, imovina uništena i da vapiju za pomoć. Plemenita je i humana dužnost svakog čovjeka da se ugroženijema nađe u nevolji, da im pruži materijalnu i drugu pomoć. To je, uostalom, prirodna ljudska obaveza. U tekstu apela se, između ostalog, kaže:

»Skadar sa kojim je vezano mnogo najljepših uspomena iz naše prošlosti, bačen je zemljotresom od 19. maja t.g. u najveću nevolju i siromaštinu. Gotovo sve kuće u varoši, a tako i crkva i škola, porušene su. Stotine porodica ostale su bez krova i bez hljeba, a teški uzdisaji i vapaji čuju se na sve strane, te je potrebna što skorija pomoć od svakog ko ima ljudskih osjećaja i ljudske plemenitosti«.

Taj apel je potpisala uprava Srpsko-pravoslavne opštine u Skadru, u čijem su sastavu bili najugledniji naši sunarodnici u tome drevnome istorijskome gradu.¹⁷⁾

Tadašnjem učitelju Crnogorske osnovne škole u Skadru, Filipu Protiću, odmah po njegovom dolasku na Cetinje krajem 1905. godine, Ministarstvo unutrašnjih djela izdalo je pismenu dozvolu da može prikupljati dobrovoljne novčane priloge »za podizanje škole i crkve koje su bile srušene zemljotresom«.¹⁸⁾

Svega nekoliko dana poslije prvog žestokog trusnog udara koji je snažno pogodio Skadar i djelove Crne Gore najbliže Albaniji, upravitelj Primorsko-crmničke oblasti, M. Petrović, uputio je na Cetinje vijest o novom zemljotresu. On je 28. maja izvještavao da je tog dana u 1 čas i 45 minuta »bio jedan dosta jak udarac zemljotresa. Posljedica hrđavih nije bilo, izuzimajući što je ponovo strah u narod«.¹⁹⁾

U međuvremenu dok su sanirane posljedice zemljotresa iz 1905. godine, u mjeri u kojoj je država mogla pružiti pomoć postradalima u toj nesreći (nema vijesti o tome da li je bilo pomoći od međunarodnih humanitarnih i dobrotvornih organizacija), već sredinom 1906. godine, došlo je do novog uznemirenja. *Glas Crnogorca* iz kraja juna je notirao:

»U srijedu (tj. 21. juna — D. Ž.) u 5,40 časova izjutra osjetio se na Cetinju malo jači potres koji nije nanio nikakvu štetu.

¹⁶⁾ Isto, 11. VI 1905. godine.

¹⁷⁾ Isto.

¹⁸⁾ ACG, MUD, 1905, F. 26, dokum. 4089, dozvola koju je MUD izdao F. Protiću, za prikupljanje pomoći postradalim od zemljotresa u Skadru i Vraki, 11. XII 1905. godine.

¹⁹⁾ *Glas Crnogorca*, 11. VI 1905. godine.

Između 5,40 i 11 časova prije podne zemljotres se ponovio tri puta, ali vrlo slab.²⁰⁾

Istoga dana kad je trus izazvao podrhtavanje tla na Cetinju, oblasni upravitelj u Nikšiću, vojvoda Đuro Petrović, telegrafisao je ministru unutrašnjih djela: »Prošle noći i do sada, ovdje se osjetio zemljotres u četiri-pet puta, što nije bilo«. Samim tim što gotovo niko nije pamtio kada je Nikšić posljednji put doživio neki zemljotres, ovaj o kojem je riječ izazvao je pravu uzbunu. Pretpostavljalo se da je došao trenutak kad i ovaj grad valja da »plati ceh« zbog toga što je ostajao u zavjetrini, pošteđen od predhodnih trusova koji su pogađali Crnu Goru i njoj susjedne oblasti. Stoga je vojvoda Đuro i dodao na kraju pomenute šture vijesti da se u njegovoj oblasti dogodilo »ono što nije bilo«. Na sreću, ta bojazan se nije obistinila. Sjećanje na nekoliko slabija potresa iščezlo je ubrzo kao ružan san.

Navrh godinu dana opet je na Cetinje iz Nikšića dospjela vijest koju je dostavio pomoćnik tamošnjeg oblasnog upravitelja, S. Lopičić. Ona glasi: »Ovdje se osjetio (24. jula 1907) u 4 sata i 15 minuta po podne jaki tresući potres, ali bez posljedica. Pravac istoga neodređen.«²¹⁾ Ponovo je nastupilo uznemirenje naroda, koji se, po navici, našao pred neprijatnim iščekivanjem. Sve se, međutim, dobro završilo. Tle nikšićkog regiona se potpuno smirilo.

Ni naredna godina nije protekla bez sličnih vijesti. Tadašnji upravitelj Primorsko-crmničke oblasti, komandir Ilija Đurović, uputio je 15. januara 1908. godine ministru unutrašnjih djela telegram sljedeće sadržine:

»Saglasno izvještajima plemenskih kapetana i predsjednika varoških opština dostavlja Vam se, da se noću između 11. i 12. ovog mjeseca u ovoj Oblasti u razmaku od 21,30 do 6,30 sati poslije ponoći osjetio iz četiri puta zemljotres. Prvi je bio dosta jak, a ostali su manji, od kojih nije bilo nikakvih šteta.«²²⁾

Od tih uzastopnih zemljotresa sav narod je bio na nogama. Iako je bila prohladna zimska noć, malo je ko imao hrabrosti da se zadrži u svojem stanu. Sa strahom je poneko uspijevaio da iznese ogrtače članovima porodice da ne promrznu provodeći noć i sa manje grmljavine.

Dvije godine kasnije stigla je vijest iz Bjelopavlića o novom potresu. Kapetan vražegrmski, Mirko Radošević, posredstvom uprave Zetsko-brdske oblasti, pisao je Ministarstvu unutrašnjih djela 21. oktobra 1910. godine:

»Noću između 16. i 17. ovog mjeseca osjetio se prilično jak zemljotres u ovoj Kapetaniji, ali nije štete učinio; a noću iz-

²⁰⁾ *Glas Crnogorca*, 24. VI 1905. godine.

²¹⁾ ACG, MUD, 1907, F. 67, dokum. 6043, depeša pomoćnika oblasnog upravitelja Nikšićke oblasti, S. Lopičića, — MUD-u Cetinje, od 24. VII 1907.

²²⁾ Isto, 1908, F. 68, dokum. 216, depeša oblasnog upravitelja Primorsko-crmničke oblasti, I. Đurovića, — MUD-u Cetinje, od 15. I 1908. godine.

među 17. i 18. tj. u nedjelju večer, bila je u sjevernoj polovini Kapetanije, prava provala oblaka, da je neprestano strašna kiša padala, uz neprestano pucanje gromova kakvo ljudi rijetko pamte, i u ponedjeljak 18. neprestano je kiša padala, ali manje no prvu noć i sa manje grmljavine.

Od ovakve kiše velike splake vodene učinile su dosta štete plemenicima, naročito odiranjem zemlje s njiva. Plemenski i seoski putevi veoma su iskvareni (oštećeni — D. Ž.), te je na njima nužna popravka.

Kolski put k Ostrogu pokvaren je na nekoliko mjesta u granici pješivačku i prekinut saobraćaj kolima u Ostrog.

Takođe je bilo i nekoliko šteta u manastiru Ostrogu na nekim novim radnjama. Opšta šteta iznosi preko 3000 perpera.²³⁾

Iskustvo iz mnogobrojnih trusnih pojava iz prošlosti pokazalo je da postoji neka unutrašnja veza između trusnih udara i atmosferskih poremećaja koji ih gotovo redovno prate.

U arhivskim podacima notirana su još tri podrhtavanja tla na području crnogorske države do pred kraj njenog silaska sa političke scene kao samostalne države.

O prvom od njih telegrafisao je upravitelj Primorsko-crmničke oblasti, M. Mijušković, na Cetinje 2. februara 1915. godine:

»Predsjednik opštine barske, telegramom broj 1523, javlja da se sinoć u 10,22 sata osjetio prilično jak potres«. Bez ikakvog komentara ova depeša je stavljena »ad acta«.²⁴⁾

Dvadesetak dana kasnije (22. februara) S. Piletić, načelnik u upravi Zetsko-brdske oblasti, izvijestio je nadležno ministarstvo na Cetinju:

»Jutros oko 6,5 osjetio se ovdje prilično jak potres u pravcu od juga k sjeveru i trajao je 2—3 sekunde. Nije bilo nikakvih šteta«.²⁵⁾

Već sljedećeg dana se pomenuti Mijušković iz Bara ponovo javio:

»Danas na 1 čas i 4 minuta poslije podne osjetio se ovdje jak zemljotres koji je trajao 4—5 sekundi. Šteta nije pričinjena. Isti zemljotres osjetio se i u Ulcinju«.²⁶⁾

Posljednji podatak u sačuvanim arhivskim dokumentima o zemljotresima u Crnoj Gori s početka ovoga vijeka, potiče gotovo sa samog kraja njene državnosti. Oblasni upravitelj u Baru, Mijušković, uputio je nadležnom ministarstvu 10. jula 1915. godine

²³⁾ Isto, 1910, F. 106, dokum. 4143, dopis vražegrmnog kapetana, M. Radoševića, — upravi Zetsko-brdske oblasti u Podgorici, od 21. X 1910. godine.

²⁴⁾ Isto, 1915, F. 157, dokum. 399, depeša oblasnog upravitelja Primorsko-crmničke oblasti, M. Mijuškovića, — MUD-u Cetinje, od 2. II 1915. godine.

²⁵⁾ Isto, dokum. 695, depeša načelnika u oblasnoj upravi Zetsko-brdske oblasti S. Piletića, — ministru unutrašnjih djela od 22. II 1915. godine.

²⁶⁾ Isto, F. 157, dokum. 720, depeša oblasnog upravitelja Primorsko-crmničke oblasti, M. Mijuškovića, — MUD-u Cetinje, od 23. II 1915. godine.

ovu kratku vijest: »Jutros u 7,30 časova prije podne osjetio se jaki zemljotres. Trajao je veoma kratko«.

Makoliko naizgled bili sitni, ovi podaci o zemljotresima u Crnoj Gori s kraja prošlog i početka ovog vijeka, morali bi imati značaja za jedno područje istraživanja koje je doskora bilo zanemareno. Uprkos tome što su uglavnom šturi i bez međusobne veze oni na svoj način opominju. U prvom redu upozoravaju na podrhtavanje tla o kojemu govore, sa povremenim jačim, pa i vrlo jakim kinetičkim udarima. Tako upućuju na preduzimanje mjera predostrožnosti, da bi se sačuvala materijalna i kulturna dobra — tekovine koje su do nas doprle iz prethodnih epoha.

Možda je i prilikom katastrofalnog zemljotresa od 15. aprila 1979. godine stradalo i dosta onoga što se moglo oteti razornim silama iz Zemljine utrobe. Taj stravični zemljotres morao bi biti velika opomena. A čovjek je već kadar da učini dosta u tom pogledu. Zato, što je moguće više, treba koristiti sve što na tom planu pružaju tekovine savremenih prirodnih i tehničkih nauka. Otuda i podaci izloženi u ovom saopštenju, ma koliko bili sitni, imaju svoje značenje u praćenju trusnih podrhtavanja na crnogorskim prostorima, a i šire u oblasti Dinarida, pa i zemalja sjevernog priobalnog područja Mediterana.

Dr Dragoje ŽIVKOVIĆ

EARTHQUAKES IN THE HINTERLAND OF THE MONTENEGRIN
COAST AT THE END OF THE XIXth AND THE BEGINNING
OF THE XXth CENTURY

S u m m a r y

As late as mid XIXth century, the earthquakes in Montenegro (from the seismic point of view in the hinterland of the Montenegrin coast) were understood to be severe dangers destroying goods and property particularly in the sphere of architecture in which Man has incorporated his creating potential, knowledge and capital trusting the results of science and engineering. For this reason, the causes of earthquake occurrences increasingly begin to occupy the attention of the social policy makers in Montenegro directing their care to finding methods and ways by which heavy destructive consequences of terrestrial forces could be, if not prevented then mitigated.

The behaviour of the state authorities in Montenegro at the end of the XIXth century and the beginning of the XXth century towards the earthquake catastrophe, what they undertook to mitigate the troubles inflicted upon the population are illustrated in the archives of the Ministry of Home Services of the Principality and Kingdom of Montenegro later. Though not very numerous, these data speak of the atmosphere, the alarmed spirits and upset population because of earthquakes, particularly those strong ones, of the forms of solidarity with the sufferers, on rehabilitation measures and other activities of the state to relief the consequences of the earthquake in the period mentioned.

Dr Dragoje ŽIVKOVIĆ

ZEMLJOTRESI U ZALEĐU CRNOGORSKOG PRIMORJA NA
KRAJU XIX I POČETKU XX VIJEKA

Re z i m e

Tek od sredine XIX vijeka zemljotresi u Crnoj Gori (sa seizmičke tačke gledišta: u zaleđu Crnogorskog primorja) shvaćeni su kao ozbiljna opasnost koja razara materijalna dobra, posebno u oblasti graditeljstva, u koja je čovjek ugradio, sada već u osloncu na rezultate nauke i tehnike, svoje stvaralačke potencijale, svoja znanja i svoj kapital. Otuda uzroci izbijanja zemljotresa sve više počinju da zaokupljaju crnogorske društveno-političke činioce, usmjeravajući njihovu brigu na pronalaženje načina i metoda, kojima je moguće, ako ne spriječiti, onda ublažiti teške razorne posljedice zemnih sila.

Kako su se organi državne vlasti u Crnoj Gori na kraju XIX i početku XX vijeka odnosili prema zemljotresnoj stihiji, šta su preduzimali da ublaže nevolje koje su trusovi nanosili stanovništvu, ilustruju arhivski podaci sadržani u dokumentima Ministarstva unutrašnjih djela (MUD) Knjaževine, odnosno Kraljevine Crne Gore. Mada ne tako brojni, ti podaci govore o jednoj atmosferi, o uzbuđenju duhova i uznemirenju stanovništva prouzrokovanom zemljotresima, naročito jačim, o oblicima solidarnosti sa stradalnicima, o sanacionim mjerama i drugim aktivnostima države vezanim za zaštitu stanovništva od posljedica zemljotresa u pomenutom periodu.